

Kur'ân'da Ümidi İfade Eden Kelimelerin Semantik Tahlili

Semantic Analysis of Words Expressing Hope in the Qur'ân

Yavuz KURT

(Sorumlu Yazar | Corresponding Author)

Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

PhD Student, Ordu University, Institute of Social Sciences,

Ordu / Türkiye

yavuzkurt0604@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-3864-3649>

<https://ror.org/04r0hn449>

Makale Bilgisi

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 24/06/2024
Kabul Tarihi : 16/09/2024
Yayın Tarihi : 30/09/2024

Article Information

Article Type : Research Article
Received : 24/06/2024
Accepted : 16/09/2024
Published : 30/09/2024

Atıf

Kurt, Yavuz. "Kur'ân'da Ümidi İfade Eden Kelimelerin Semantik Tahlili". *Ordu İlahiyat* 3 (Eylül 2024), 38-56.

Citation

Kurt, Yavuz. "Semantic Analysis of Words Expressing Hope in the Qur'ân". *Ordu Divinity* 3 (September 2024), 38-56.

İntihal | Plagiarism

Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. [İntihal.net](#) - [Turnitin](#)

This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. [İntihal.net](#) - [Turnitin](#)

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. [Yavuz KURT](#)

It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the studies used are cited in the bibliography. [Yavuz KURT](#)

Hakem Sayısı | Referees

İki Dış Hakem | Two External Referees

Değerlendirme | Review

Çift Kör Hakemlik | Double Blind Referee

Etik Bildirim | Complaints

orduilahiyatdergisi@odu.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans | Copyright & License

Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](#) lisansı altında yayımlanmaktadır.

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the [CC BY-NC 4.0](#) license.

Öne Çıkanlar

- Araştırılan Kur'ânî bir kavramın Kitâb-ı Mukaddes'in pasajlarında, Cahiliye şiirinde ve hadislerde nasıl geçtiğinin incelenmesi gerektiği anlaşılmıştır.
- Kur'ân kelimelerinin doğru anlaşılmasında "artzamanlı" semantik yöntemin "eşzamanlı" yöntemle göre çok daha ciddi bir rol oynadığı fikrine ulaşılmıştır.
- Kur'ân kelimelerinin anlamlarına ilişkin klasik Arapça sözlüklerde bulunan semantik boşlukların Kur'ân sözlükleri ile doldurulması gerektiği sonucuna varılmıştır.
- Recâ, temâ' ve emel kelimelerinin Arap toplumunda bilinen ve kullanılan anlamlarının küçük farklılıklarla Kur'ân'da korunduğu görülmüştür.

Highlights

- It has been understood that it is necessary to examine how a researched Qur'anic concept is mentioned in the messages of the Bible, in Jahiliyyah poetry, and in hadith.
- The idea has been reached that the "diachronic" semantic method plays a much more serious role compared to the "synchronic" method in the accurate understanding of Qur'anic words.
- It has been concluded that the semantic gaps found in classical Arabic dictionaries regarding the meanings of Qur'anic words should be filled with Qur'anic dictionaries.
- It has been observed that the meanings of the words recâ, temâ', and emel, as known and used in Arab society, have been preserved in the Qur'ân with minor differences.

Semantic Analysis of Words Expressing Hope in the Qur'ān

Extended Abstract

The Qur'ān is a light revealed to humanity from the infinite sea of wisdom, a drop of divine mercy descending from the heavens and enriching the earth. It is not merely an ordinary book but a reminder that not only gives meaning to life but also addresses the purpose of human existence with profound seriousness. The Qur'ān, which serves as a guide in every aspect, also leads humanity in matters of hope, emphasizing that there is a solution to the difficulties a person may encounter throughout life.

In this study, the terms رجاء/ *recā*, طمع/ *ṭama'*, and امل/ *emel*, all of which fundamentally convey the meaning of hope and are recurrent in the Qur'ān, are examined using the semantic method. The term "semantics," referred to in Turkish as "anlambilim," is usually expressed in Arabic as علم الدلالة/ *ilm al-dalāla*. The semantic method aims to analyze not only the root meaning but also how the word has gained or lost meanings over time. There are two commonly used methods in semantic analysis. The first is synchronic semantics, which investigates the world of meanings without considering changes in the words' meanings. The second is diachronic semantics, which examines the reasons behind the development, enrichment, narrowing, or loss of word meanings over time. Unlike the static nature of synchronic semantics, the diachronic semantic method provides much more reliable information by showing the evolutionary journey of words. Therefore, in this article, an effort has been made to examine the words in question using the diachronic semantic method, focusing on their pre- and post-revelation meanings in the Qur'ān. The words in the Qur'ān, which was revealed in Arabic to humanity, can be classified into two categories: monosemic (single-meaning) or polysemic (multiple-meaning). However, even words considered monosemic may have multi-layered semantic dimensions within the rich content of the Qur'ān. The most important reason for this is perhaps the desire of Allah to address every period of history using a limited number of words. As a result, the Qur'ān employs the most significant semantic aspects of the Arabic language to their full extent. The divine text of the Qur'ān, filled with eloquence and demanding careful attention, emerges, with the infinite power of boundless authority manifested in every verse.

In this study, the terms *rajā'*, *ṭama'*, and *emel* were researched, taking into account their rich semantic dimensions, historical and cultural contexts, and the aforementioned framework. The research begins by examining the Bible. Although the exact counterparts of hope-related words in the original, untampered text are unknown, it is observed that in the Old and New Testaments, the word hope is generally expressed using terms like *qawah*, *yahal*, and *batah*. Hope is often defined as "a feeling of confidence born of expectation, especially regarding the future." The terms were also analyzed in Jahiliyyah poetry, which reflects the spirit of the pre-Qur'ānic era. In these poems, it is understood that *rajā'* expresses "an anticipated expectation", *ṭama'* conveys "a state of concrete gain", and *emel* refers to "a wish that seems difficult to achieve." In the ḥadith literature, which explains the revelation and how it should be applied to human life, it is observed that *rajā'* was used in its meaning known from the Jahiliyyah period. However, in the ḥadiths, *ṭama'* appears to carry meanings such as "desire", "wish", "goal" and "ambition", while *emel* is used to mean "wish." In the Qur'ān, the word *rajā'* appears in twenty-six verses, usually meaning "waiting with hope." The word *ṭama'* occurs in twelve verses, signifying "desire" or "wishing with lust." *Emel*, on the other hand, is found in only two verses, where it denotes "passion" or "desire."

This is a brief overview of the meanings of these words in the pre-Qur'ānic and Qur'ānic revelation periods. After this, the most crucial step is to investigate the meanings of these words in classical Arabic dictionaries and Qur'ānic lexicons. For this purpose, dictionaries such as *Kitāb al-'Ayn* by Khalīl b. Aḥmad and *Tāj al-'arūs* by al-Zabīdī, compiled over nearly ten centuries, were examined. Additionally, the most important works in the genres of "Gharīb al-Qur'ān", "Me'ānī al-Qur'ān", and "Wujūh wa-l Naẓā'ir" were also researched for these three words. The research concluded that the dictionaries provided the following meanings for *rajā'*, *ṭama'*, and *emel*: *Rajā'* was used for long-term expectations or those that require a long wait to be realized. It was given meanings such as "to ask", "obtainable *ṭama'*", "an opinion that necessitates joy", "to panic", "to remain indifferent" and "to imprison." The word's root also contains meanings like "joy", "interest" and "attention." *Ṭama'* was used for situations that could be realized in the short term. It was noted that this word expresses the greedy side of hope, with an emphasis that this greedy hope stems from *hawā* (desire). The original meaning of *ṭama'*, "waiting in hope with greed", was conveyed through a related word describing "a bird tied to a trap to lure other birds." *Emel* refers to mid-term expectations. Defined as "the *ṭama'* state of hope increasing", it also highlighted meanings of careful consideration and prudent behavior. *Ta'ammul*, derived from *emel*, means "to think carefully" and "to take precautions." It is understood that the words *rajā'*, *ṭama'*, and *emel*, used by people during the time of revelation, were preserved with slight differences in the Qur'ān's content. However, in later lexicographical works, meanings not used in the final revelation were given to these words. As noted in the conclusion, one reason for this is that the Qur'ān used these words somewhat differently from their existing meanings. Another reason may lie in the fact that Islamic sciences terminology was still developing and maturing. Thus, it can be said that the meanings of *rajā'*, *ṭama'*, and *emel* experienced partial changes over time.

Keywords: Tafsir, Semantics, Hope, *Recā*, *Ṭama'*, *Emel*.

Kur'an'da Ümidi İfade Eden Kelimelerin Semantik Tahlili

Öz

Kur'an'ın üzerinde önemle durduğu, insan hayatının huzurunu ve mutluluğunu ilgilendiren konulardan biri de ümittir. Beşer ve toplum hayatı için ümit, insanın manevi güç kaynaklarından biridir. Ümit, ummaktan doğan ve arzu edilen şeyin gerçekleşme ihtimalinin verdiği son derece rahatlatıcı, huzur verici duygunun adıdır. Bu duygu, istenmeyen durumlara karşı kişiye tahammül yetisi kazandırırken aynı zamanda doğru kararlar alabilmesini temin eder. Bununla kalmayarak insanın plan ve programlarını, istek ve arzularını gerçekleştirme yolunda ciddi rol üstlenir. Nitekim ümit duygusu, insanın hayatı boyunca karşılaşılabilecek problemlerin çözümü olduğu bilgisi ve bilinci ile insana güven verir. Çalışma, Kur'an'da ümidi anlatan bazı kelimelerin semantik süreçlerini ele almayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda recâ, tama' ve emel kelimeleri klasik Arapça sözlüklerden ve Garîbü'l-Kur'an, Meâni'l-Kur'an, Vücûh ve Nezâir türü eserlerden araştırılmış, Kur'an başta olmak üzere Câhiliye şiiri, hadisler ve Kitâb-ı Mukaddes'teki kullanımları incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Kur'an'da geçen bu kelimelerin semantik süreçlerinin incelenmesi ve bu sayede doğru anlaşılmasına katkıda bulunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Semantik, Ümit, Recâ, Tama', Emel.

Giriş

Arap dilinde genellikle علم الدلالة / 'ilmü'd-delâle terkihiyle karşılanan *semantik*,¹ Türkçe'de "anlambilim" kelimesiyle ifade edilmiştir.² Semantik, "Dili anlam bakımından ele alan, göstergelerle gösterilen arasındaki ilişkiyi inceleyen disiplin, bilim dalı."³ tanımıyla açıklanmıştır.

Semantik metodun bir bilim dalı olarak takdimi Fransız Filolog Michel Breal (1832-1915) tarafından olmuştur.⁴ Bu yönüyle semantik, yeni bir anlama faaliyeti olarak addedilebilir. Ancak her ne kadar durum böyle olsa da hatta terim yönü itibarıyla yeni bir bilim dalı olarak görülse de⁵ işlevselliği bakımından semantik metodun, Mâtürîdî Ekolü tarafından geliştirildiği ifade edilmiştir.⁶

Semantik metot, yalnızca kök mana üzerinde değil aynı zamanda kelimenin zaman içerisinde kazandığı anlamların analizinde çalışır.⁷ Bu tahlil sürecini ve serencamını ifade eden semantik,⁸ bir dile ait kavramları inceleyerek tafsilatlı şekilde anlama çabası⁹ ve hatta bir kültür bilimi olma iddiasını taşır.¹⁰ Semantik analizler içeren bir meâl kaleme alan İsmail Yakıt, bir makalesinde, "Semantik analizi yapılamayan bir dil üzerine ilmi terminoloji oturtulamaz."¹¹ demiştir. Yazar, semantiğin Kur'an'ın önerdiği ve hatta Kur'an'ın kendine ait bir usul olduğunu ifade etmiş, konunun önemini vurgulamıştır.¹² Dolayısıyla semantik anlama faaliyetinin Kur'an'ın doğru anlaşılmasında ciddi rol üstlendiği düşünülebilir.

¹ Amed Muhtar Ömer, *İlmü'd-Delâle* (Kâhire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1419/1998), 11.

² Ali Galip Gezgın, *Tefsirde Semantik Metod* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 390.

³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005), "Semantik", 1491.

⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem", *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 6/11 (Haziran 2013), 110-111.

⁵ Frank Robert Palmer, *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk (Ankara: Fol Yayınları, 2020), 15.

⁶ Hüseyin Atay, *İslâm'ı Yeniden Anlama* (Ankara: Atay Yayınları, 2017). Mustafa Sait Yazıcıoğlu bu konuda şöyle demektedir: "Bu metot bırakılmamış olup devam ettirilseydi, kelâm ilminin boyutları bugün çok daha değişik olacak, İslâm inanç ve felsefesi çok daha felsefi, etkili ve akılcı bir şekilde izah edilebilecekti." Detaylı bilgi için bk. Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Sıması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebu'l-Muîn Neseffî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (1985), 288.

⁷ Mehmet Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2001), 35.

⁸ John Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, çev. Murat Çiftkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 11.

⁹ Gezgın, *Tefsirde Semantik Metod*, 395.

¹⁰ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 51.

¹¹ İsmail Yakıt, "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994), 17.

¹² Yakıt, "Semantik Metodun Önemi", 21.

Semantik analiz sırasında yaygın olarak kullanılan iki metot mevcuttur. Bu iki metot, “eş zamanlı semantik” ve “artzamanlı semantik” isimleriyle adlandırılmıştır.¹³ Bu isimler üzerinde durulması gerekmektedir.

“Durgun dilbilim”¹⁴ olarak da adlandırılan *eş zamanlı semantik*, kelimelerin zaman içerisindeki anlam değişimlerini göz önüne almaksızın mana dünyalarını incelemeyi hedefler. Japon şarkiyatçı Toshihiko Izutsu'nun (öl. 1993) ifade ettiği gibi bu metot, statik kelimeler sistemi elde edilmesine olanak sağlar. Kelimelerin tarihî bağlamını gözetmeksizin anlam analizlerini yapar.¹⁵ Dolayısıyla tetkik edilecek kavramın Kur'an'da farklı anlamlarda geçmesi, bir yerde sözlük başka bir yerde ise terim anlamının kastedilmesi, bazen de deyim manasında kullanımı eşzamanlı semantik metodun konusudur.¹⁶

Artzamanlı semantik ise kelime anlamlarının gelişim sebeplerini araştırır. Bu araştırma faaliyeti sırasında zaman faktörünü göz önünde bulundurarak kelimelerin değişen taraflarını tetkik eder.¹⁷ Eşzamanlı semantik metotta bulunan durağanlık bu metotta kendini evrime bırakır.¹⁸ Dolayısıyla kelimelerin zaman içerisinde geçirdikleri anlam değişimlerini incelemeyi artzamanlı semantik metot üstlenmiştir.¹⁹ Bu sebeple art zamanlı semantik, araştırılan kelimenin Câhiliye döneminde var olan manası ile nüzül sürecinde ve sonrasında kazandığı yeni anlam alanı üzerinde durur.²⁰

Arap dili ve edebiyatı âlimi Zeccâc (öl. 311/923), tefsirinde dile dair tahlillerin gerekliliğine temas etmiş, konunun ehemmiyetini vurgulamıştır.²¹ Aynen Zeccâc gibi dil âlimi Râgıb el-İsfahânî de (öl. 502/1108) lafzi ilimlerin Kur'an'ı anlama üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Ona göre Kur'an ilimleri içerisinde öncelikle meşgul olunması gereken ilim, lafzî ilimlerdir. İsfahânî, Kur'anî lafızları bilmenin önemini, bina inşasında kullanılan ve olmazsa

¹³ Kasapoğlu, “Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem”, 123.

¹⁴ Abdülcelil Bilgin, *Tarih-Dil-Yorum Bağlamında Kur'an'ı Tanımak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 293.

¹⁵ Komisyon, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2011), 1/169.

¹⁶ Mustafa Karagöz, “Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eş Zamanlı Semantiğin Rolü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 43/2 (Aralık 2017), 316. Farklı anlamlı kelime grubuna *ظن/ zan* sözcüğü örnek verilebilir. Cin sûresinin 12. âyetinde “kesin bilgi” halini ifade eden bu kelime, Câsiye sûresinin 24. âyetinde ise “tahmin” halini ifade etmektedir. Kelimelerin sözlük ya da terim anlamında zikredilmesi konusuna gelince bu duruma *وحي/ vahiy* kelimesi güzel bir örnektir. “Bir şeyi gizli ve süratli bir şekilde bildirmek” anlamına gelen kelime, “kalbe ilham”, “yazılı şey” ve “emir” gibi birçok farklı anlamda Kur'an'da geçmiştir. Son olarak deyimler mevzuuna gelince Yûsuf sûresinin 84. âyeti bu konuya misaldir. Bu âyette Hz. Yûsuf'a babası tarafından duyulan hasret, deyimsel bir ifadeyle anlatılmıştır. Âyette geçen *ايضت عيناه/ ibyzzat 'aynâhu*, ifadesinin düz anlamı “gözleri beyazlaştı” demektir. Ancak bu ifadeyle Hz. Ya'kûb'un ahvalinden haber verilmiş, Hz. Yûsuf'un ardından devamlı ağlaması nedeniyle gözlerinde meydana gelen görme kaybı kastedilmiştir.

¹⁷ Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 71; Mehmet Paçacı, *Tefsir'de Semantik ve Hermenötik* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 58.

¹⁸ Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar (İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998), 129.

¹⁹ Paçacı, *Tefsir'de Semantik ve Hermenötik*, 58.

²⁰ Karagöz, “Artzamanlı ve Eş Zamanlı Semantiğin Rolü”, 315. Bu metoda, *منافق/ münâfık* kelimesi örnek verilebilir.

Câhiliye döneminde bu kelime, *نفاق/ nifâk* kelimesinden müştak olan ve adına *نفاقاء/ nâfîkâ* denilen tarla faresinin yuvasından almıştır. Böylece *münâfık*, tehlike sezdiğinde yuvasında duran, yuvanın birden fazla çıkış yeri olması hasebiyle gerektiğinde bu yolları kullanarak dışarıya çıkan kimseye yani çifte şahsiyetli insana isim olarak verilmiştir. Diğer konu olan Kur'an'da geçen bazı kelimelerin günümüz Arapçasındaki durumuna *عورة/ avret* kelimesi örnektir. Türkçe'de, “insan vücudunda örtülmesi gereken yer”, anlamına gelen bu kelimeye *Kitâbü'l-Ayn*'de, “emniyette olmayan, korunaksız” anlamı verilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ferâhîdî, “عورة”, 3/252. Ayrıca mezkûr kelime, Ahzâb sûresinin 13. âyetinde de “açıkta olan, savunmasız, korumasız” manalarında zikredilmiştir.

²¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1408/1987), 1/185.

olmaz olan tuğla ve kerpiç üzerinden açıklamıştır.²² Zerkeşi (öl. 794/1392) de tefsir faaliyetine lafzi ilimlerle başlanması gerektiğini ifade etmiş, Kur'an lafızlarının mana tespitinin asıl olduğunu söylemiştir.²³

Yukarıda kısaca tanımlanmaya ve örneklendirilmeye çalışılan semantik metodun Kur'an tefsirindeki önemi görüldüğü üzere yadsınamayacak derece önem arz etmektedir. Ancak her ne kadar dilbilimin, Kur'an'ı anlamaya katkısı büyük olsa da tek başına yeterli değildir. Bu sebeple yalnızca semantik metod verileri üzerinden değil aynı zamanda rivayet tefsirinden de istifade elzemdir. O halde Kur'anî bir kavramı yahut kelimeyi anlamaya çalışan bir kimse ciddiyetle ve etraflıca araştırma yapmak zorundadır.²⁴

Kur'an, Arapça olarak nâzil olmuş bir metindir. İçerisinde var olan çok anlamlı kelimeler, metnin zenginliğini ve derinliğini göstermektedir. Ancak kelimelerin çok anlamlılığı, dilin tarihsel ve kültürel bağlamı içerisinde çeşitli anlamlar kazanabileceğini anlatmaktadır. Bu sebeple Kur'an'da tekrarlanan kelimelerin hangi bağlamda geçtiği ve bu bağlam çerçevesinde hangi anlamlarda kullanıldığını tespit etmek, âyetlerin ve dolayısıyla araştırılan kelimelerin anlaşılması adına kritik önemi haizdir. Kelimelerin semantik tahlili ise bu süreçte doğru anlamın belirlenmesinde ciddi manada yardımcı olmakta, Kur'an'ın derin ve çok katmanlı anlam dünyasına daha yakından bakma fırsatı sunmaktadır.

Bu çalışmada nüanslar bir yana, her biri temelde "ümit" anlamına geldiği ifade edilen *رجاء/ recâ*, *طمع/ tama* ve *امل/ emel* kelimeleri üzerinde durulmuş, mezkûr lafızlar semantik yönleriyle ele alınmıştır.²⁵ Kelimelerin tarihsel ve kültürel bağlamları göz önünde bulundurularak incelenmiş, ilgili âyetlerde tekrarlanan bu üç kavramın Kur'an'ın nâzil olduğu dönemdeki anlamları ile zaman içerisinde kazandığı ya da kaybettiği manaları üzerinde durulmuştur. Böylece incelenen kavramların semantik zenginliği, Kur'an mesajının muhtelif kültür ve zamanlarda nasıl anlaşılacağına dair ipuçları sunmuş, Kur'an'ın her zamana ve zemine hitap eden bir metin olduğunu ortaya koymuştur.

Zikri geçen bu kavramların semantik süreçlerini inceleyen başka bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir.²⁶ *Kur'an'da Yeis Kavramı*²⁷ isimli kitapta bu sözcüklere temas edilse de konunun sınırları gereği semantik süreçlerinden bahsedilmemiştir. Bir başka çalışmada ise ümit ve ümitsizlik konusu üzerinde durulmuş, ancak semantik boyutta kelime tahlillerine yer verilmemiştir.²⁸ Ancak bu çalışmanın yukarıda bahsi geçen kelimelerin semantik süreçlerine dair alanda var olan boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

²² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992), 53-54.

²³ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2006), 431.

²⁴ Emin el-Hülî, "Tefsir ve Tefsir'de Edebî Tefsir Metodu", çev. Mevlüt Güngör, *İslâmi Araştırmalar* 2/7 (1988), 112.

²⁵ Bu kelimelerin dışında Kur'an'da, "beklemek, gözetmek" anlamlarında *نظر/ nezara* fiilinden türeyen bazı kelimeler

129 defa, "temenni etmek, arzulamak" manasında *مني/ meniye* fiilinden gelen bazı kelimeler de 21 defa geçmiştir. Bk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1324/1906), "meniye", "nezara", 677, 705-707. Ancak çalışmamızda, hem sınırlarımızı aşmamak hem de ümidi ifade etme konusunda çok fazla yaygınlık kazanmaları sebebiyle *recâ*, *tama* ve *emel* ve kelimelerini incelemeye çalışacağız.

²⁶ *Kur'an'da Korku Kavramı* isimli bir doktora tezinde "korku" ile yakın anlamlı olan lafızlar incelenmiş, *recâ* ve *tama* sözcüklerine yer verilmiştir. Ancak tezde, ilgili kavramlar hakkında semantik ve etimolojik açıdan çok fazla detaya girilmediği, *emel* kavramına ise temas edilmediği görülmektedir. Çalışma için bk. Ahmet Nair, *Kur'an'da Korku Kavramı* (Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017, 321-344).

²⁷ Çalışma için bk. Yavuz Kurt, *Kur'an'da Yeis Kavramı* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2018).

²⁸ Zekeriya Efe, *Kur'an'da Ümit ve Ümitsizlik* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

Ümidi ifade eden bu üç sözcük, Arap dili üzerine yazılmış mu'cem kitaplarından ve Kur'an sözlüklerinden okumadan önce genel hatlarıyla Kitâb-ı Mukaddes'te, Câhiliye şiirinde, hadislerde ve Kur'an'da nasıl kullanıldıkları irdelenmiştir.

1. Ümidi İfade Eden Kavramların Muhtelif Kaynaklarda Kullanımı

Anlaşılmaya çalışılan bir kelimenin ya da kavramın semantik tahlilinde Kitâb-ı Mukaddes mesajları, Câhiliye şiirleri, hadisler ve Kur'an-ı Kerim'deki kullanım alanı, son derece önemlidir. Bu önemine binaen bu kaynaklarda ümidi ifade eden lafızlar kısaca tetkik edilecek, daha sonra klasik Arapça sözlükleri ile Kur'an sözlüklerindeki kullanımları üzerinde durulacaktır.

1.1. Kitâb-ı Mukaddes'te Kullanımı

Kitâb-ı Mukaddes'te *ümit/umut* sözcüğü genellikle *qawah*, *yahal* ve *batah* kelimeleriyle ifade edilmiş,²⁹ “ummaktan doğan, özellikle gelecekle ilgili bir güven duygusu” cümlesiyle tarif edilmiştir.³⁰ Kelime olarak *ümit* yüz yetmiş yedi,³¹ *ummak* ise yirmi sekiz³² defa Kitâb-ı Mukaddes'te zikredilmiştir. Ümit, bilinen anlamının yanında³³ Tanrı'ya inanmayan insanın ümidinin olmayacağı,³⁴ kesilen bir ağaç için dahi yeniden filizlenme ümidinin bulunduğu,³⁵ duanın ardından Tanrı'ya bağlanılarak³⁶ ümit içerisinde beklenilmesi gerektiği,³⁷ kalıcı olan üç şeyin iman, ümit ve sevgi olduğu,³⁸ asıl imanın ise ümit edilen kimselere güvenmekten geçtiği³⁹ gibi muhtelif konularda kullanılmıştır.

1.2. Câhiliye Şiirinde Kullanımı

Recâ, Câhiliye dönemi şairlerinden Lebîd b. Rebîa'nın (öl. 40/660) bir beytinde şöyle kullanılmıştır:

تُرْجَى نَوَافِلُهَا وَيُخْشَى دَامُهَا وَكثِيرَةٌ غُرْبَاؤُهَا مَجْهُولَةٌ

“Birbirlerini tanımayan kimselerle (dolu),

Hem bahşış vermesi beklenen hem de azarlanmasından endişe edilen (yerler).”⁴⁰

Bu şiirde Lebîd, “bekleme” halini, *recâ* kelimesiyle ifade etmiştir. Böylece kavramın anlam dünyasında var olan “ümit içerisinde bulunma/bekleme” manası, bu şiirde kendini göstermiştir.⁴¹

Nâbîga ez-Zübyânî'ye (öl. 604/1208) ait bir beyitte *çama* ' şu şekilde ifade edilmiştir:

قَالَتْ لَهُ النَّفْسُ إِنِّي لَا أَرَى طَمَعًا وَإِنَّ مَوْلَاكَ لَمْ يَسَلْمْ وَلَمْ يَصِدْ

“Nefsi ona, (burada) herhangi bir çama' hali görmüyorum, dedi.

Zira efendin (o şeyi) ne başkasına teslim etti ne de elde etti.”⁴²

²⁹ Xavier Leon-Dufour, *Kutsal Kitap'taki Teoloji Sözlüğü* (İstanbul: Ohan Matbaacılık, 2002), “Ümit”, 911.

³⁰ Behnan Konutgan vd., *Kutsal Kitap Sözlüğü* (İstanbul: Kitap-ı Mukaddes Şirketi, 2016), “Umut”, 766.

³¹ *Kutsal Kitap Dizini* (İstanbul: Kitap-ı Mukaddes Şirketi, ts.), 2119-2120.

³² *Kutsal Kitap Dizini*, 2119.

³³ Çık.6:9; Ezr.10:2.

³⁴ Eyü.8:13.

³⁵ Eyü.14:7.

³⁶ Mez.27:14; Yşa.40:31; 2Ko.1:10.

³⁷ Mez.5:3.

³⁸ 1Ko.13:13.

³⁹ İbr.11:1.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'* (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1403/1983), 187.

⁴¹ Bir başka beyit için bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Tefsîru Garîbü'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019), 204.

⁴² Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 296.

Şair, *ṭama* durumunu somut şeylerin kazanılması üzerinden anlatmıştır. Ona göre elde edilen şey, *ṭama* halini ziyadeleştirecektir.

Son olarak *emel*, Abîd b. Abras (öl. 555/1160) tarafından serdedilen bir şiire şöyle yansımıştır:

فَكُلُّ ذِي نِعْمَةٍ مَخْلُوسٌ وَكُلُّ ذِي أَمَلٍ مَكْذُوبٌ

“Elde edilmiş olan her nimet çalındı,

Her ümit ise yalandan ibarettir.”⁴³

Abîd b. Abras, ümidin sadece yalandan ibaret ve gerçekten uzak bir duygu olduğunu vurgulamıştır. Böylece şair, *emel* kelimesini kullanarak ümitten yoksun, karamsar bir tablo çizmiştir.

Emel ve *recâ* kelimeleri aynı mısradaki birlikte de kullanılmıştır. Şair şöyle demektedir:

أَرْجُو وَأَمَلُ أَنْ تَدْنُو مَوَدَّتَهَا وَمَا إِخَالَ لَدِينَا مِنْكَ تَنْوِيلَ أَمْسَتِ

“Ümit eder ve dilerim ki sevgisi yaklaşıp.

Ancak, bana verecek bir şeyin olduğunu sanmıyorum, o artık dünde kaldı.”⁴⁴

Bu beyitler, etraflıca bir okumaya tabi tutulduğunda Câhiliye şiirinde *recâ*, *ṭama* ve *emel* kelimelerinin, arzu edilen beklentiye (*recâ*), somut kazanç halini (*ṭama*) ve gerçekleşmesi zor görünen isteği (*emel*) nazara sunduğu anlaşılmaktadır. Sınırımızı aşmama adına bu manaları içeren şiirlerle yetiniyor,⁴⁵ tetkik etmeye çalıştığımız lafızların farklı anlamlarının var olup olmadığını görmek için hadislerle bakmak istiyoruz.

1.3. Hadislerde Kullanımı

Özellikle Kütüb-i Sitte’de geçen hadisler tetkik edildiğinde *recâ* kavramının bilinen anlamı doğrultusunda kullanıldığı görülür.⁴⁶ Umulan şeyler konusunda “sevabın ümit edilmesi”⁴⁷ ve “bereketin beklenmesi”⁴⁸ ifadeleri hadislerde dikkat çekmektedir. Ayrıca bu kavram, Câhiliye şiirinde geçtiği gibi “ümit içerisinde bekleme”⁴⁹ manasında da zikredilmiştir.

⁴³ Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allaḳāti’s-seb*, 331.

⁴⁴ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî, *Umdetü’l-huffâz fi tefsîri eşrefi’l-elfâz* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417/1996), 1/118.

⁴⁵ Başka şiirlerde mezkûr kelimelerin genellikle bilinen anlamları ile tekrarlandığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ebü’l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya’lâ ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdü’s-Selâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Dâru’l-Meârif, ts.).

⁴⁶ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhih* (Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, ts.), “Faḍâilü’ş-şâhâbe”, 4, (No. 2405). فَتَسَاوَرْتُ لَهَا رَجَاءً أَنْ أُدْعَى لَهَا / “Sancağı teslim almaya çağrılmayı ümit ederek boynumu uzattım.”

⁴⁷ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih* (Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 2011), “Kitâbü’l-hibe”, 35, (No. 2631). / مَا مِنْ عَامِلٍ يَعْْمَلُ بِخَصَالَةٍ مِنْهَا رَجَاءً نَوَاحِيًا / “Hayırseverlerden bir kişi bu kırk özellikten birini sevabını umarak...”

⁴⁸ Buhârî, “Fezâ’ilü’l-Kur’ân”, 14. فَلَمَّا اشْتَدَّ وَجَعُهُ كُنْتُ أَقْرَأُ عَلَيْهِ وَأَمْسَحُ بِيَدِهِ رَجَاءً بَرَكَتِهَا / “(Allah resûlü’nün) hastalığı şiddetlendiği zaman ona (Felâk ve Nâs sûrelerini) okur ve onun elinin bereketini umarak, kendi eliyle onu meshederdim.”

⁴⁹ Buhârî, “Tefsîr”, 46, (No. 4829). إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الْغَيْمَ فَرَحُوا رَجَاءً أَنْ يَكُونَ فِيهِ الْمَطَرُ / “İnsanlar bulutları gördükleri zaman yağmur yağacağını ümit içerisinde bekleyerek sevinirler.”

Ṭama' kelimesinin hadislerde "istek"⁵⁰ ve "dilek"⁵¹ manalarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu lafız, "hedef"⁵² ve "hırs"⁵³ anlamlarında da kullanılmıştır. *Emel* ise hadislerde genellikle "arzu" anlamında geçmiştir.⁵⁴ Bu anlam dışında insanın ecelinden önce kendisine ulaşacak olan şeyleri ifade etmek gayesiyle *emel* kelimesi zikredilmiştir.⁵⁵

1.4. Kur'ân'da Kullanımı

Recâ, türevleriyle birlikte 26 âyette geçmiş, Kur'ân'da geldiği birçok yerde ümit ve arzuyu ifade etmiştir. Mezkûr lafızların geçtiği âyetlerde genel hatlarıyla bakıldığında bu âyetlerin bazılarında Allah'a kavuşmayı ümit ederek âhret için hazırlık yapan kimselerin övüldüğü bu bilinçten uzak yaşayanların ise kınandığı görülür. Mushaf sıralaması esas alınarak yapılacak bir okumada ise recâ kelimesiyle şu konuların geçtiği görülür: Yüce Allah'ın rahmetini ümit edeceklerin kimler olduğu, müşrikler tarafından ümit beslenilmeyen bazı şeylerin müminler tarafından ümit edildiği, kavminden ileri gelenlerin Firavun'a tavsiyeleri, Tebük Gazvesi'ne katılmayan bazı kimselerin Allah'ın vereceği hükme havale edilmelerinden, Allah'ın huzuruna çıkmayı ümit etmeyenler ve bu ahval içerisinde olanların talepleri. Yine Hz. Sâlih'e kavminin, kendinden iyi şeyler beklenen bir olduğunu söyleyerek din konusunda şüphelerinin olduğu ifadeleri, yüce Allah'tan rahmetini ümit eden kimsenin infak edeceği hiçbir şeyi olmasa da muhtaç kimselere gönül alıcı sözler söylemesi gerektiği, müşriklerin Allah dışında yalvarıp yakardıkları varlıkların Allah'ın rahmetini ümit ettikleri, Allah'a kavuşmayı ümit edenlerin halleri, nikâh ümidi kalmamış yaşlı kadınların durumları anlatılmıştır. Ayrıca Allah Resûlü'nün (a.s.) peygamber olacağını ümit etmediği, ümit edilen kavuşma vaktinin mutlaka geleceği, Hz. Şuayb'ın kavmine ümidi tavsiye etmesi, bu kimselere Allah Resûlü'nün (a.s.) ve Hz. İbrâhîm'in güzel örnek olduğu, Hz. Peygamber'in dilediği hanımını bırakıp, dilediğini de yanında tutabileceği ifade edilmiştir. Son olarak bu âyetlerde, Allah'ın rahmetini ümit eden mümin ile kâfir kimsenin bir olmadıkları, hesap gününü ümit etmeyenlere karşı müminlerin tavrı, Hz. Nûh'un kavminin, Allah'ın yüce oluşundan ümitsiz oldukları ve meleklerin, kıyamet günündeki ahvalini ele alan konular işlenmiştir.

Diğer kelime *tama'*, hem olumlu hem de olumsuz anlamda Kur'ân'da 12 âyette zikredilmiştir. İlgili âyetlerde, Hz. Musa dönemi Yahudilerinin inanacaklarını ümit eden müminlerden, iman eden kimselerden bazılarının sâlihler arasına dâhil olmayı dilemelerinden, ahirette A'râf'ta bekleyenlerin cennete girmeyi ümit ettiklerinden ve yüce Allah'ın rahmetini umarak Ona dua ve ibadet edilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Diğer bazı âyetlerde, korku ve ümit içinde şimşeği ve bulutları meydana getiren kudretin, Hz. İbrâhîm'in tebliği sırasında ümit ettiği yüce Zatın Allah olduğunu söylemesi, Firavun'un zulmünden korkmayan müminlerin Allah'ın hatalarını bağışlayacağı konusundaki ümitleri ve gökten su indirerek toprağı diriltenden

⁵⁰ Buhârî, "Megâzi", 35, (No: 4159). *وَهُمْ عَلَى طَمَعٍ أَن يَدْخُلُوا مَكَّةَ* "Onlar (Allah resûlü ve ashab) Mekke'ye girmek istiyorlardı."

⁵¹ Müslim, "Tevbe", 4, (No: 2755). *لَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ مَا عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعُقُوبَةِ، مَا طَمَعَ بِجَنَّتِهِ أَحَدٌ* "Eğer mümin Allah katındaki azabın derecesini bilseydi, hiç kimse Allah'ın cennetini dilemezdi." Bu hadisin devamında *tama'* ile *قنوط* / *qunûṭ* kelimeleri birbirlerinin zıt anlamlısı olarak kullanılmıştır. *Qunûṭ*, yeis halinin bir ileri seviyesini anlattığından bu durumda *qunûṭ* "aşırı karamsarlık", *tama'* ise "aşırı istek ve heves" halini ifade ettiği söylenebilir. Detaylı bilgi için bk. Kurt, *Kur'an'da Yeis Kavramı*, 32, 46.

⁵² Müslim, "Cennet", 14, 2865). *وَإِنْ دَقَّ إِلَّا خَانَهُ* "(Şer) hedefleri zahir olmayan hain kişilerin (cehennemlidir). Bu hedef, ne kadar incelik küçülse de o yine de hainlik yapar."

⁵³ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), "Şifâtü'l-kıyâme", 17, (No: 2448). *بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ طَمَعٌ يَقُودُهُ* "Hırs tarafından kumanda edilen kul ne bedbaht bir kimsedir!"

⁵⁴ Buhârî, "Rikâk", 5, (No: 6420). *لَا يَزَالُ قَلْبُ الْكَبِيرِ شَائِبًا فِي اثْنَتَيْنِ: فِي حُبِّ الدُّنْيَا وَطُولِ الْأَمَلِ* "İhtiyar kimsenin gönlü iki huyda her zaman genç hâlde bulunur: Bunlar da dünya sevgisi ve emel uzunluğudur!"

⁵⁵ Tirmizî, "Emsâl", 7, (No: 2870). *هَذَاكَ الْأَمَلُ وَهَذَاكَ الْأَجَلُ* "Uzağa düşen taş insanın emeli, yakına düşen taş ise ecelidir."

yüce Allah olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Son olarak, Allah Resûlü'nün hanımlarının yabancı erkeklere karşı edalı bir tavırla konuşmaları durumunda kalbinde hastalık olan kimselerin boş bir ümide kapılma ihtimallerinden, inkarcıların Naîm cennetine gireceklerini ümit ettiklerinden ancak bunun imkânsızlığından ve kendilerine arzu ettikleri şeylerin verilmesine rağmen yine de nimetlerin artmasını dilediklerinden bahis açılmıştır.

Ümidi anlatan son lafız olan emel, bir âyette olumlu, diğer âyette ise olumsuz manada iki âyette geçmiştir. Olumlu anlamıyla geldiği âyette, mal ve çocukların dünya hayatının süsü, yüce Allah'ın değer verdiği şeyin hem sevap yönüyle daha hayırlı hem de ümit bağlamaya çok daha lâyük sâlih ameller olduğu belirtilmiştir. Emel lafzının olumsuz anlamda geldiği diğer âyette inkarcıların durumlarından haber verilmiş, boş ümitlerinin onları oyalayıp durduğu bildirilmiştir.

Bu aşamada, ümidi ifade eden mezkûr kelimelerin klasik Arapça sözlükleri ile Kur'an sözlüklerindeki durumlarına bakılacaktır.

2. Kur'an'da Ümidi İfade Eden Kavramların Semantik Tahlili

Recâ, türevleriyle birlikte 26 âyette geçmiştir,⁵⁶ Kur'an'da geldiği birçok yerde ümit ve arzuyu ifade etmiştir. Mezkûr lafızların geçtiği âyetlerde genel hatlarıyla bakıldığında bu âyetlerin bazılarında Allah'a kavuşmayı ümit ederek âhiret için hazırlık yapan kimselerin övüldüğü bu bilinçten uzak yaşayanların ise kınandığı görülür.⁵⁷ Mushaf sıralaması esas alınarak yapılacak bir okumada ise *recâ* kelimesiyle şu konuların geçtiği görülür: Yüce Allah'ın rahmetini ümit edeceklerin kimler olduğu,⁵⁸ müşrikler tarafından ümit beslenilmeyen bazı şeylerin müminler tarafından ümit edildiği,⁵⁹ kavminden ileri gelenlerin Firavun'a tavsiyeleri,⁶⁰ Tebük Gazvesi'ne katılmayan bazı kimselerin Allah'ın vereceği hükme havale edilmelerinden,⁶¹ Allah'ın huzuruna çıkmayı ümit etmeyenler⁶² ve bu ahval içerisinde olanların talepleri.⁶³ Yine Hz. Sâlih'e kavminin, kendinden iyi şeyler beklenen bir olduğunu söyleyerek din konusunda şüphelerinin olduğu ifadeleri,⁶⁴ yüce Allah'tan rahmetini ümit eden kimsenin infak edeceği hiçbir şeyi olmasa da muhtaç kimselere gönül alıcı sözler söylemesi gerektiği,⁶⁵ müşriklerin Allah dışında yalvarıp yakardıkları varlıkların Allah'ın rahmetini ümit ettikleri,⁶⁶ Allah'a kavuşmayı ümit edenlerin halleri,⁶⁷ nikâh ümidi kalmamış yaşlı kadınların durumları⁶⁸ anlatılmıştır. Ayrıca Allah Resûlü'nün (a.s.) peygamber olacağını ümit etmediği,⁶⁹ ümit edilen kavuşma vaktinin mutlaka geleceği,⁷⁰ Hz. Şuayb'ın kavmine ümidi tavsiye etmesi,⁷¹ bu kimselere Allah Resûlü'nün (a.s.) ve Hz. İbrâhîm'in güzel örnek olduğu,⁷² Hz. Peygamber'in dilediği hanımını bırakıp, dilediğini de

⁵⁶ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısri, *el-Mu'cemü'l-müfhehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1906), “رجاء”, 373.

⁵⁷ Süleyman Uludağ, “Recâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/502.

⁵⁸ el-Bakara 2/218; Fâtır 35/29.

⁵⁹ en-Nisâ 4/104.

⁶⁰ el-A'râf 111.

⁶¹ et-Tevbe 9/106.

⁶² Yûnus 10/7, 11; en-Nebe 78/27.

⁶³ Yûnus 10/15; el-Furkân 25/21.

⁶⁴ Hûd 11/62.

⁶⁵ el-İsrâ 17/28.

⁶⁶ el-İsrâ 17/57.

⁶⁷ el-Kehf 18/110; el-Furkân 25/40.

⁶⁸ en-Nûr 24/60.

⁶⁹ el-Kasas 28/86.

⁷⁰ el-Ankebût 29/5.

⁷¹ el-Ankebût 29/36.

⁷² el-Ahzâb 33/21; el-Mümtehine 60/6.

yanında tutabileceği ifade edilmiştir.⁷³ Son olarak bu âyetlerde, Allah'ın rahmetini ümit eden mümin ile kâfir kimsenin bir olmadıkları,⁷⁴ hesap gününü ümit etmeyenlere karşı müminlerin tavrı,⁷⁵ Hz. Nûh'un kavminin, Allah'ın yüce oluşundan ümitsiz oldukları⁷⁶ ve meleklerin, kıyamet günündeki ahvalini ele alan konular işlenmiştir.⁷⁷

Diğer kelime *tama'*, hem olumlu hem de olumsuz anlamda Kur'an'da 12 âyette zikredilmiştir.⁷⁸ İlgili âyetlerde, Hz. Musa dönemi Yahudilerinin inanacaklarını ümit eden müminlerden,⁷⁹ iman eden kimselerden bazılarının sâlihler arasına dâhil olmayı dilemelerinden,⁸⁰ ahirette A'râf'ta bekleyenlerin cennete girmeyi ümit ettiklerinden⁸¹ ve yüce Allah'ın rahmetini umarak Ona dua ve ibadet edilmesi gerektiğinden⁸² bahsedilmiştir. Diğer bazı âyetlerde, korku ve ümit içinde şimşegi ve bulutları meydana getiren kudretin,⁸³ Hz. İbrâhîm'in tebliği sırasında ümit ettiği yüce Zatın Allah olduğunu söylemesi,⁸⁴ Firavun'un zulmünden korkmayan müminlerin Allah'ın hatalarını bağışlayacağı konusundaki ümitleri⁸⁵ ve gökten su indirerek toprağı diriltenin yüce Allah olduğu⁸⁶ bilgisi paylaşılmıştır. Son olarak, Allah Resûlü'nün hanımlarının yabancı erkeklere karşı edalı bir tavırla konuşmaları durumunda kalbinde hastalık olan kimselerin boş bir ümide kapılma ihtimallerinden,⁸⁷ inkarcıların Na'im cennetine gireceklerini ümit ettiklerinden ancak bunun imkânsızlığından⁸⁸ ve kendilerine arzu ettikleri şeylerin verilmesine rağmen yine de nimetlerin artmasını dilediklerinden bahis açılmıştır.⁸⁹

Ümidi anlatan son lafız olan *emel*, bir âyette olumlu,⁹⁰ diğer âyette ise olumsuz⁹¹ manada iki âyette geçmiştir.⁹² Olumlu anlamıyla geldiği âyette, mal ve çocukların dünya hayatının süsü, yüce Allah'ın değer verdiği şeyin hem sevap yönüyle daha hayırlı hem de ümit bağlamaya çok daha lâyık sâlih ameller olduğu belirtilmiştir. Emel lafzının olumsuz anlamda geldiği diğer âyette inkarcıların durumlarından haber verilmiş, boş ümitlerinin onları oyalayıp durduğu bildirilmiştir.

Bu aşamada, ümidi ifade eden mezkûr kelimelerin klasik Arapça sözlükleri ile Kur'an sözlüklerindeki durumlarına bakılacaktır.

2.1. Klasik Arapça Sözlüklerde Kullanımı

Recâ, elif-i memdûde ile *رجاء* / *recâün* kökünden gelir. Kelimenin muzâri formu *يرجو* / *yerçû*, mastarı ise *رجانا* / *recâen* şeklindedir ve "ümitsizlik halinin zıddı" olan ümidi anlatır. Şayet

⁷³ el-Ahzâb 33/51.

⁷⁴ ez-Zümer 39/9.

⁷⁵ el-Câsiye 45/14.

⁷⁶ Nûh 71/13.

⁷⁷ el-Hâkka 69/17.

⁷⁸ Mısri, "طمع", 526.

⁷⁹ el-Bakara 2/75.

⁸⁰ el-Mâide 5/84.

⁸¹ el-A'râf 7/46.

⁸² el-A'râf 7/56; es-Secde 32/16.

⁸³ er-Ra'd 13/12.

⁸⁴ eş-Şuarâ 26/82.

⁸⁵ eş-Şuarâ 26/51.

⁸⁶ er-Rûm 30/24.

⁸⁷ el-Ahzâb 33/32.

⁸⁸ el-Meâric 70/38.

⁸⁹ el-Müddessir 74/15.

⁹⁰ el-Kehf 18/46.

⁹¹ el-Hicr 15/3.

⁹² Mısri, "امل", 98.

elif-i maksûre üzere رجا/ *recâ* şeklinde gelirse, “her bir şeyin kenarı, yanı”⁹³ manalarını ifade eder. Kelimenin diğer anlamları şöyledir:

Recâ, “korkmak”,⁹⁴ “dehşete kapılmak”,⁹⁵ “ilgisiz ve kayıtsız kalmak”,⁹⁶ “emel”⁹⁷ ve “istemek.”⁹⁸

Recâ, “elde edilmesi mümkün olan şema”⁹⁹ durumunu ifade ettiği söylenerek, uzun vadeli beklentiler için kullanılmıştır.¹⁰⁰

Recâ kelimesinden türetilen ارجوان/ *urcuvân*, “kırmızı renk boya.”¹⁰¹ Bu kelime, “kırmızı renkli elbise”¹⁰² için de kullanılmış, bu rengin çok yoğun olduğu ifade edilerek,¹⁰³ kelimeye “nişasta”¹⁰⁴ anlamı da verilmiştir.

رجو/ *Racvün*, “ilgi ve ihtimam”, ارجاء/ *ircâ*, “geciktirme.” Bu kelime, gebe hayvanın doğumunun yaklaşması için kullanılmıştır ki bu hayvana مرجى - مرجنة/ *mürcietün-mürciün*¹⁰⁵ denilmiştir.

Tama ise hırs ve ümidi ifade etmektedir.¹⁰⁶ Kelimenin muzârisi يطعم/ *yetmeu*, mastarı ise طمعا/ *tame* ‘an, طماعة/ *tamâ* ‘aten ve طماعة/ *tamâ* ‘iyyeten geldiği söylenmiştir.¹⁰⁷ Klasik Arapça sözlüklerde bu lafzın anlamına dair şunlar kaydedilmiştir:

⁹³ Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdü'l-Hamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), “رجاء”, 2/105; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Kitâbü Cemhereti'l-Lüga* (Bağdat: Mektebetü Müsennâ, ts.), “رجاء”, 3/223.

⁹⁴ Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Cîm* (Kahire: el-Heyetü'l-'Amme li Şuûni'l-Metâbi' el-Emiriyye, 1394/1974), “رجحى”, 2/33, 41. Bir şiirde şöyle denilmiştir: إِذَا لَسَعَتْهُ النَّحْلُ لَمْ يَرْجُ لَسَعَهَا وَخَالَفَهَا فِي بَيْتِ نُوْبٍ عَوَامِلٍ
“Bir arı onu soktuğunda, korku duymaz onun sokmasından, Onun kovanında işçi arılar onun yerine geçmiştir.”

⁹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.), “رجاء”, 11/182.

⁹⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419/1998), “رجو”, 1/342.

⁹⁷ Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1399/1979), “رجاء”, 2/494.

⁹⁸ Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'i* (Dâru'l-Meârif, ts.), “رجو”, 221.

⁹⁹ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî (Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabiyye, 1419/1998), “رجاء”, 38/127.

¹⁰⁰ Feyyûmî, “امل”, 22.

¹⁰¹ İbn Düreyd, “ارجوان”, 3/414.

¹⁰² Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs, *el-Muhîtu fi'l-luğa*, thk. Muhammed Hasen Âlyasin (Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1414/1994), “رجاء”, 7/175.

¹⁰³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâd, ts.), “رجاء”, 14/312.

¹⁰⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), “رجاء”, 7/546.

¹⁰⁵ Ezherî, “رجاء”, 11/183.

¹⁰⁶ Ferâhîdî, “طمع”, 3/60; Ezherî, “طمع”, 2/192.

¹⁰⁷ Ebü Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkî, *el-Elfâz* (Beyrut: Katolik Yayınları, 1313/1895), “طمع”, 437.

طمع/ *Ṭama* ' , "Askere verilen erzak."¹⁰⁸ Kısa zamanda gerçekleşmesi mümkün görünen durumlarda bu kelime kullanılmıştır.¹⁰⁹

مطمع/ *Muṭmi* ' , "başka kuşları avlayabilmek için ağa bağlanmış kuş."¹¹⁰

مطماع/ *Miṭmâ* ' , "insanları arzuya düşüren kadın."¹¹¹

تطميع/ *Teṭmî* ' , "devamında çok yağmurun beklendiği çise."¹¹²

طمع/ *Ṭama* ' , "biriktirilen şeyleri zayi eden şey."¹¹³ Hatta öyle ki *ṭama* ' halinin kişi için bir tür fakirlik ve yokluk durumunu anlattığı da ifade edilmiştir.¹¹⁴

Son olarak *emel* kelimesine gelince bu lafzın, "ümit", "görüş ve değerlendirmede tahkik üzere dikkatli davranma, etraflıca değerlendirmek"¹¹⁵ anlamlarında kullanıldığı görülür. Kelimenin çoğulu *أمال/âmâl*¹¹⁶ gelir. Diğer anlamları şöyledir:

اميل/ *Emîl* , "semaya doğru uzanan kum yığını."¹¹⁷ Bu kum yığınının uzunluğuna dair farklı yorumlarda bulunulmuştur. "Bir mil"¹¹⁸ diyen dil alimi olduğu gibi "bir ya da iki günlük yol"¹¹⁹ olduğunu söyleyenler de vardır.

أملة/ *Emeletün* , "kişiye yardımda bulunan yardımcıları."¹²⁰

مؤمل/ *Müemmel* , "yarışta sekizinci gelen at."¹²¹ *املة/ İmletün* , ricada bulunmak,¹²² *تأمل/teammül* , "bir şeyi gereği gibi düşünmek"¹²³ ve "tedbir almak."¹²⁴

Emel , "kalbi askıda bırakmak."¹²⁵ Bu sebeple, kişi uzun bir yolculuğa çıkacağı zaman *أملت/ emmeltü* fiilini kullanması gerektiği ifade edilmiştir.¹²⁶ Bu tanım dışında *emel* kavramının, orta vadede gerçekleşmesi mümkün olan beklenti halini anlattığı da ifade edilmiştir.¹²⁷

¹⁰⁸ İbn Düreyd, "طمع", 3/104.

¹⁰⁹ Feyyûmî, "امل", 22.

¹¹⁰ Abbâs, "طمع", 1/412.

¹¹¹ İbn Fâris, "طمع", 3/425.

¹¹² İbn Sîde, "طمع", 1/561.

¹¹³ Zebîdî, "طمع", 21/461.

¹¹⁴ Ezherî, "طمع", 2/192.

¹¹⁵ Ferâhîdî, "امل", 1/86.

¹¹⁶ İbn Sîde, "امل", 10/416.

¹¹⁷ Şeybânî, "اميل", 1/63.

¹¹⁸ Ezherî, "امل", 15/395.

¹¹⁹ İbn Sîde, "امل", 10/416.

¹²⁰ Ezherî, "امل", 15/395.

¹²¹ Abbâs, "امل", 10/358.

¹²² İbn Fâris, "امل", 1/140.

¹²³ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008), "امل", 54.

¹²⁴ Feyyûmî, "امل", 22.

¹²⁵ Zebîdî, "امل", 28/27.

¹²⁶ Zebîdî, "امل", 28/26.

¹²⁷ Feyyûmî, "امل", 22.

Klasik Arapça sözlüklerde mezkûr üç kelime hakkında özetle bu bilgiler serdedilmiştir. Yapılan bu tahlillerin yanında kelimelerin bir de Kur'ân sözlüklerindeki kullanımlarına bakmak istiyoruz.

2.2. Kur'ân Sözlüklerinde Kullanımı

Garîbü'l-Kur'ân türü eserlerde *recâ* kelimesine bakıldığında genellikle klasik Arapça sözlüklerde var olan bilgilerin tekrarlandığı¹²⁸ kısmen de farklı açılardan mezkûr kelimenin yorumlandığı görülür. Farklı anlam yönleri hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse örneğin *recâ*, “içinde sevincin bulunmasını gerekli kılan zan”¹²⁹ ve “alıkoymak/hapsetmek”¹³⁰ anlamlarında geçmiştir. Ayrıca *ercüvân* kelimesinin kullanılmaya gerekçesi “renginin insanı ferahlatması, mutlu kılması” haline bağlanmış, *recâ* kelimesinin manalarından olan *nâhiyenin* “kenar, uç” manasına geldiği kaydedilmiştir.¹³¹ *Ṭama* ‘ lafzına da “recâ” anlamı verilmiştir.¹³² Ra‘d sûresinin 12. âyetinde geçen bu kelime, mukim olan kimse ile irtibatlandırılmış, ümit içerisinde bulunma manasında anlaşılmıştır.¹³³ Ayrıca bu tür eserlerde *ṭama* ‘ halinin, hevâdan kaynaklandığı dolayısıyla kelimenin “şehvetle istemek” anlamına geldiği söylenirken, bu kelime, *دنس/ denes*, “kir, pislik”¹³⁴ ve *زُل/ zül*, “rezillik, aşağılık”¹³⁵ sözcükleriyle açıklanmıştır. *Emel* kelimesine ise “ümit”¹³⁶ ve “ümit edilen şeyin ziyadeleşmesindeki *ṭama* ‘ halî”¹³⁷ anlamı verilmiştir.

Meâni'l-Kur'ân türü eserlere gelince, *recâ* kelimesinin genellikle bilinen anlamlarının tekrarlandığı görülür.¹³⁸ *Recâ*'ya *خوف/ havf* “korku” anlamının verilmesi konusunda Zeccâc, “Kelamda zıt anlam yoktur.”¹³⁹ kuralı gereği, korkunun emellerin gerçekleşmeme durumuyla ilgili olduğunu kaydetmiş, *recâ* kavramının bazı âyetlerdeki karşılığının “korkmak” olamayacağını ima etmiştir.¹⁴⁰ *Ṭama* ‘ lafzına ise genellikle bilinen anlamları verilmiştir.¹⁴¹ Ayrıca yukarıda kısmen ifade edildiği gibi Ra‘d sûresinin 12. âyetinde geçen bu kelime “mukim kimsenin ümit içerisinde yağmuru beklemesi”¹⁴² manasında anlaşılmıştır. Görülebildiği kadarıyla ilk asırlarda kaleme alınmış bu çeşit eserlerde *emel* kelimesinin ise üzerinde durulmamıştır.

¹²⁸ Bazı örneklere dair bk. Dîneverî, *Tefsîru Ğarîbü'l-Kur'ân*, 131, 204, 371; Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî, *Kitâbü'l-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Ferid Mezîdî (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419/1999), 3/723-724.

¹²⁹ İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 346.

¹³⁰ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Hüseyin Elmâlî (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1419/1998), 86. Aynı anlam için bk. Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyr (Uzeyr) el-Uzeyzî es-Sicistânî, *Ğarîbü'l-Kur'ân* (Mektebetü Maṭba'atü 'Ali Şabîh ve Evlâdih, 1382/1963), 11.

¹³¹ Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, 2/78. Kelimenin anlamlarından biri olan bu mana, kişinin aynen bir şeyin kenarında bulunması durumunu anlatır. Bu sebeple *recâ*'da arzu edilen şeyin gerçekleşmesi ile gerçekleşmemesi halî imkân dahilindedir. Detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'ân'da Ümit-İman İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (2007), 159.

¹³² Dîneverî, *Tefsîru Ğarîbü'l-Kur'ân*, 130.

¹³³ Dîneverî, *Tefsîru Ğarîbü'l-Kur'ân*, 172.

¹³⁴ İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 524.

¹³⁵ Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, 416.

¹³⁶ Dîneverî, *Tefsîru Ğarîbü'l-Kur'ân*, 202.

¹³⁷ Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, 118.

¹³⁸ Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Şehâte İsâ İsâ (Kahire: Dâru Kubâ, 1414/1998), 145; Ebû Ca'fer Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Alî es-Sâbûnî (Bağdat: Merkez İhyâi't-Türâs, 1408/1988), 3/62, 251.

¹³⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 4/160.

¹⁴⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 2/100, 365. Ancak Arap dili ve edebiyatı alimi Müberred (öl. 286/900), bu konuda farklı düşünmektedir. Müellife göre dilde lafızları aynı olmakla birlikte manaları farklı olan kelimelerin varlığı muhakkaktır. Bu konuda yazılmış bir makale için bk. İbrahim Yıldız, “Müberred ve ‘Me'ttefeka lafzühü ve'htelese ma'nâhü mine'l-Kur'âni'l-mecîd” Adlı Eseri Bağlamında Vücüh ve Nezâir İlmîne Katkısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1851-1857. Müberred, Nüh sûresinin 13. âyetinden mülhem bu kelimelerden birinin de *recâ* olduğunu söylemiş, *recâ*'nın “korku” anlamına geldiğinden bahsetmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *Me'ttefeka lafzühü ve'htelese ma'nâhü mine'l-Kur'âni'l-mecîd* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf, 1409/1988), 51-52.

¹⁴¹ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/44, 481.

¹⁴² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 3/142.

Vücûh ve Nezâir türü çalışmalarda ise *recâ*, “tama”, havf (korku) yerine “haşyet”,¹⁴³ “terk etmek”¹⁴⁴ ve “emel”¹⁴⁵ kelimeleriyle açıklanmıştır. Ayrıca *recâ* ile kökteş olan diğer bazı kelimelerin “inanmak, yakıştırmak, geri bırakmak ve havale edilenler”¹⁴⁶ gibi muhtelif anlamlara geldiği de söylenmiştir. *Emel* kavramı Meâni'l-Kur'an türü eserlerde olduğu gibi bu sahada yazılmış temel eserlerde ciddiyetle ele alınmamış, yine görülebildiği kadarıyla *tama* kavramına yer verilmemiştir.

Sonuç

Kur'an, bütün insanlığa yüce Allah tarafından gönderilmiş son hitaptır. İki cihan saadetini isteyen kimse için vazgeçilmez bir kaynak, emir ve tavsiyelerine başvurulması gereken bir rehberdir. İnsana her yönüyle kılavuzluk yapan Kur'an, ümit konusunda da öncülük etmiş, beşerin hayatı boyunca karşılaşılabileceği zorlukların çözümünde adeta bir ümit kitabı olmuştur. Nitekim ümit, insan için zorunlu bir ihtiyaçtır.

Kur'an, görüldüğü kadarıyla ümit konusuna tek boyutlu değil birden fazla kullandığı kelimeler aracılığıyla çok boyutlu bir şekilde yaklaşmıştır. Konunun manevi, psikolojik, sosyal ve uhrevi yönlerine muhtelif âyetlerde temas etmiş, böylece evrensel mesajının tüm çağları kuşatan derinliğini göstermiştir.

Kur'an, ümit konusundan bahsederken ekseriyetle üç kelime üzerinden gitmiştir. Bu kelimeler *recâ*, *tama* ve *emel*'dir. Aralarında nüanslar olsa da temel manaları itibarıyla her biri “ümit” anlamı taşımaktadır.

Kitâb-ı Mukaddes mesajlarında görüldüğü üzere ümit, çok fazla önemsenmiş, yer yer inanç ile ilintili kullanılmıştır. Yaratıcıya inanmayan insanın ümidinin de olamayacağı ifade edilerek duanın akabinde ümit içerisinde beklemenin değeri vurgulanmıştır. Ancak Kitâb-ı Mukaddes'in asıl metninde ümidi ifade eden lafızların değişikliğe uğramamış karşılıkları bilinemediğinden dolayı detaya girilememiştir.

Câhiliye şiirinde ümidi ifade eden lafızlar incelendiğinde *recâ*, arzu edilen herhangi bir şeye dair beklentiyi, *tama*, elle tutulur gözle görülür kazanç halini, *emel* ise gerçekleşmesi imkân dahilinde olsa da zor görünen istek ve talebi ifade ettiği anlaşılmıştır.

Hadislere gelince, *recâ* lafzının Câhiliye dönemi şiirlerine uygun şekilde Kütüb-i Sitte'de zikredildiği görülmüştür. Bununla birlikte hadislerin içsel bütünlüğü dikkate alındığında *tama* kelimesine “hedef” ve “hırs”, *emel*'e ise “arzu” kelimeleriyle tercüme edilebilecek bir anlamın verildiği anlaşılmıştır. Böylece hadislerde, Câhiliye şiirinde somut kazancı ifade eden *tama*'nın, içerisinde ihtirasın bulunduğu ileriye dönük planları, *emel*'in ise gerçekleşmesi zor görünen istekten ziyade hevesli oluşu ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada anlatılan lafızların Kur'an'daki anlamları ile yukarıda muhtelif kaynaklarda serdedilen manaları arasında ciddi farklara şahit olunmuştur. Örneğin *recâ* kavramı türevleriyle birlikte Kur'an'da, “ummak”, “ümit etmek”, “beklemek”, “bekletmek”, “ertelemek” ve “etraflar/çevreler” anlamlarında geçerken klasik Arapça sözlüklerde “ilgisiz ve kayıtsız kalmak” manasının yanında uzun vadeli beklentileri ifade için kullanılmıştır. Kur'an sözlüklerinde ise mezkûr kelimenin, “içinde sevincin bulunmasını gerekli kılan zan” ve “alıkoymak/hapsetmek” gibi anlamlarının olduğu görülmüştür.

¹⁴³ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Ezdi el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Irak: Mektebetü'r-Rüşd, 2011), 215.

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dâmegâni, *el-Vücûh ve'n-Nezâ'ir*, thk. Ali Abdu'l-Hamîd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 228.

¹⁴⁵ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzır fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 308.

¹⁴⁶ Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 365-366.

Kur'an'da *tama'* sözcüğü ise “ümitle beklemek”, “arzulamak” ve “şehvetle dilemek” manalarında geçmesine rağmen dilsel analizlerin yapıldığı ilgili eserlerde çok daha farklı anlamlarda geçmiştir. Örneğin bu kelime, kısa vadede gerçekleşmesi mümkün görünen durumlar için kullanılmıştır. Bu sebeple olsa gerektir “askere verilen erzak”, *tama'* sözcüğü ile ifade edilmiştir. Ayrıca bu kelimenin zaman içerisinde “biriktirilen şeyleri zayi eden şey” anlamı yaygınlaşmış, *tama'* halinin kişi için bir tür fakirlik ve yokluk olduğu belirtilmiştir. Kur'an sözlüklerinde ise mezkûr kavramın “şehvetle istemek” anlamına geldiği ifade edilirken bu durumun “kir, pislik” ve “rezillik, aşağılık” hali olduğu kaydedilmiştir.

Emel kelimesi ise Kur'an'da yalnızca iki âyette zikredilmiştir. İlgili âyetlerin farklı anlamları çağrıştıracak bir boyutta olmamaları Kur'an açısından bu sözcüğün detaylıca yorumlanmasını olanaksız kılmıştır. Bu sebeple *emel* kelimesine verilecek anlam ya da anlamlar, Kur'an'ın içinde değil Kur'an'ın nâzil olduğu dönemde aranmalıdır. Fakat yine de *emel*'in “tutku” halini ifade ettiği söylenebilir. Ancak klasik Arapça sözlüklerde bu kelimeye “görüş ve değerlendirmede tahkik üzere dikkatli davranmak, etraflıca değerlendirmek”, “tedbir almak” ya da “orta vadede gerçekleşmesi mümkün olan beklenti hali” gibi anlamlar verilmiştir. Kur'an sözlüklerinde ise *emel*, “ümit edilen şeyin ziyadeleşmesindeki *tama'* hali” cümlesiyle tarif edilmiştir.

Tüm bu kavramların klasik Arapça sözlükler ile Kur'an sözlüklerindeki zengin kullanım alanı göze çarpmaktadır. Ancak Vücûh ve Nezâir türü eserlerde yalnızca *recâ* kelimesinin üzerinde ciddiyetle durulduğunun altı çizilmelidir. Bu eserlerde *recâ*, Kur'an'da geçtiği yerlerin siyak ve sibakı göz önüne alınarak muhtelif anlamlarda tefsir edilmiş, buna karşılık diğer iki sözcüğe pek fazla yer verilmemiştir. Belki de diğer iki sözcüğe nisbeten *recâ* kelimesinin anlam dünyasında var olan zenginlik, Arap dili alimlerinin yazmış oldukları eserlerde *recâ*'ya daha fazla yer ayırmalarına neden olmuştur.

Kur'an'ın geldiği zeminde kullanılan tüm bu kelimelerin anlamları Kur'an içerisinde çok küçük farklarla aynen korunmuş ancak vahiy sonrası yazılan bahsi geçen sözlük çalışmalarında mezkûr kelimelere Kur'an'ın kullanmadığı anlamlar verilmiştir. Bu durumun iki sebebi olduğu düşünülebilir.

Sebeplerden birincisi, *recâ*, *tama'* ve *emel* kelimelerinin Kur'an öncesi dönemden itibaren toplum hayatında bilinen anlamlarıyla sözlüklerde kaydedilmiş olmasıdır. Bu durum pek tabii karşılanmalıdır. Kur'an, bu kelimeleri zaman zaman malum anlamlarının ötesinde kullanmış olsa da sözlük müellifleri, ilgili kelimelerin toplum tarafından kullanımını çok daha fazla referans almışlardır.

Sebeplerden ikincisi ise İslâmî ilimler terminolojisinin henüz yeni teşekkül ediyor olması, dil sahasında muhtelif ekollerin ortaya çıkması ve kelimelerin kökenlerine dair ortaya koyulan izahların farklılığıdır.

Bu boşluğun doldurulması adına çalışmada, Kur'an sözlüklerine bakılmıştır. Klasik Arapça sözlük çalışmalarının aksine Kur'an sözlükleri, kelimelerin Kur'an içerisinde var olan anlamlarına odaklanmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte Kur'an'ın, bir kelimeyi sözlüklerde geçtiği tüm anlam boyutlarıyla kullanmasını beklemek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira ilâhî hitap, muhatabın algısı, ihtiyaçları, talep ve arzuları, daha genel bir ifadeyle içerisinde bulunduğu hale uygun nâzil olmuştur. Dolayısıyla Kur'an, zamanın ve zeminin ruhuna münasip şekilde konuşmuş, bunun için de kelimelerin tüm anlamlarını değil gereken manalarını yeterli ölçüde kullanmıştır denilebilir.

Tüm bu tahliller ışığında klasik Arapça sözlükler ile Kur'an sözlükleri referans alınarak ilgili kelimelere şu anlamlar verilebilir:

Recâ, “meydana gelmesi muhtemel olan bir arzudaki zannın, ümit ve korku içerisinde gerçekleşmesinin beklenmesi.”

Ṭama , “istenilen şeyin şehvet ve arzu içerisinde sürekli daha fazlasının talep edilmesi.”

Emel, “gerçekleşmesi adına uzun zaman beklenilebilen heves, tutku.”

Katkı Oranı

1. Yazar: %100

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul İzni

Gerek olmadığı beyan edilmiştir.

Destek-Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Teşekkür

Beyan edilmemiştir.

Contribution Rate

1st Author: 100%

Conflicts of Interest

No conflict of interest declared.

Ethics Committee Permission

It has been declared unnecessary.

Grant Support

No external funding was used to support this research.

Acknowledgements

Not declared.

Kaynakça

- Abbâs, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd. *el-Muḥîṭ fi'l-luġa*. thk. Muhammet Hasen Âlyasin. 11 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1414/1994.
- Atay, Hüseyin. *İslâm'ı Yeniden Anlama*. Ankara: Atay Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Belhî, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Irak: Mektebetü'r-Rüşd, 2011.
- Bilgin, Abdülcelil. *Tarih-Dil-Yorum Bağlamında Kur'an'ı Tanımak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şahîh*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2011.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-luġa*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Condon, John. *Kelimelerin Büyüklüğü Dünyası*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Dabbî, Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ. *el-Mufaddaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdü's-Selâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 7. Basım, ts.
- Dâmegânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Vücûh ve'n-Nezâir*. thk. Ali Abdu'l-Hamîd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2010.
- Dineverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *Tefsîru Ġarîbü'l-Ġur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019.
- Efe, Zekeriya. *Kur'an'da Ümit ve Ümitsizlik*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luġa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 15 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Ferâhidî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdü'l-Hamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî. *el-Mişbâhu'l-münîr fi ġarîbi's-şerḥi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. Dâru'l-Meârif, 2. Basım, ts.
- Gezgin, Ali Galip. *Tefsîrde Semantik Metod*. İstanbul: Raġbet Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim). *'Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü'l-Ġarîbeyn fi'l-Ġur'an ve'l-ḥadis*. thk. Ahmed Ferîd Mezîdî. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419/1998.
- Hûlî, Emin. "Tefsir ve Tefsir'de Edebî Tefsir Metodu". çev. Mevlüt Güngör. *İslâmi Araştırmalar* 2/7 (1988).
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2014.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Kitâbü Cemhereti'l-Lüġa*. 4 Cilt. Bağdat: Mektebetü Müsennâ, ts.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-luġa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâd, ts.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî. *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*. thk. Abdülhamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baġdâdî. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râġıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Ġur'an*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992.
- Karagöz, Mustafa. "Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eş Zamanlı Semantiğin Rolü". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 43/2 (Aralık 2017), 313-363.

- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Ümit-İman İlişkisi". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (2007), 155-176.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem". *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 6/11 (Haziran 2013), 105-178.
- Kisâî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Şehâte İsa İsa. Kahire: Dâru Kubâ, 1414/1993.
- Komisyon. *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. 6 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2011.
- Konutgan, Behnan vd. *Kutsal Kitap Sözlüğü*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2016.
- Kurt, Yavuz. *Kur'an'da Yeis Kavramı*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2018.
- Leon-Dufour, Xavier. *Kutsal Kitap'taki Teoloji Sözlüğü*. İstanbul: Ohan Matbaacılık, 2002.
- Mısri, Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1324/1906.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *Me'ttefeka lafzuhû ve'htelege ma'nâhü mine'l-Kur'âni'l-mecîd*. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf, 1. Basım, 1409/1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhih*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.
- Nair, Ahmet. *Kur'an'da Korku Kavramı*. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Nehhâs, Ebü Ca'fer. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Bağdat: Merkez İhyâi't-Türâs, 1408/1988.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Ömer, Amed Muhtar. *'İlmu'd-Delâle*. Kâhire: 'Âlemu'l-Kutub, 5. Basım, 1419/1998.
- Paçacı, Mehmet. *Tefsir'de Semantik ve Hermenötik*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.
- Palmer, Frank Robert. *Semanik Yeni Bir Anlambilim Projesi*. çev. Ramazan Ertürk. Ankara: Fol Yayınları, 2020.
- Râzî, Ebü Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Teşîru garîbi'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Hüseyin Elmalı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1419/1998.
- Saussure, Ferdinand de. *Genel Dilbilim Dersleri*. çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998.
- Sicistânî, Ebü Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî. *Garîbü'l-Kur'an*. Mektebetü Maţba'ati 'Ali Şabîh ve Evlâdih, 1382/1962.
- Sikkî, Ebü Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *el-Elfâz*. Beyrut: Katolik Yayınları, 1313/1895.
- Soysaldı, Mehmet. *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2001.
- Şeybânî, Ebü Amr İshâk b. Mirâr. *Kitâbü'l-Cîm*. 3 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-'Amme li Şuûni'l-Metâbi' el-Emiriyye, 1394/1974.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-şâhih*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Uludağ, Süleyman. "Recâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Yakıt, İsmail. "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi". *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994), 16-24.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. "Mâturîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Sıması: Ebü Mansûr Mâturîdî ve Ebu'l-Muîn Neseî". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (1985), 281-298.
- Yıldız, İbrahim. "Müberred ve "Me'ttefeka lafzuhû ve'htelege ma'nâhü mine'l-Kur'âni'l-mecîd" Adlı Eseri Bağlamında Vücûh ve Nezâir İlmine Katkısı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1851-1857.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâci'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Mustafa Hicâzî. 40 Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabiyye, 1419/1998.

- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 5. Basım, 1408/1987.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419/1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2007.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1403/1982.
- Kutsal Kitap Dizini*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, ts.